

ԳՐԱԿԱՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

ԱՆԼԻՏԱ ԴՈԼՈՒԽԱՆՑԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ,
բան. գիտ. դոկտոր, պրոֆեսոր
Խ. Աբովյանի անվան ՀՊՄՀ հայ հին և միջնադարյան
գրականության և նրա դասավանդման մեթոդիկայի
ամբիոնի վարիչ

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒՀՈՒ ՀՈԳՈՒ ՓԻԼԻՍՈՓԱՅՈՒԹՅՈՒՆ

(Նվիրվում է Մարո Մարգարյանի ծննդյան 100-ամյակին)

Բանալի բառեր և արտահայտություններ. անձնական, հայրենիք, փիլիսոփայություն, մայրական սեր, մարդասիրություն, առաքինություն, սփյուռք, դպրոց, պարբերական:

Ключевые слова и выражения: личный, Родина, философия, материнская любовь, человеколюбие, добродетель, диаспора, школа, периодическая пресса.

Key words and phrases: personal, Motherland, philosophy, motherly love, humanism, virtue, Diaspora, school, periodical press.

Մարո Մարգարյանի ստեղծագործության հիմնական ընթացքը համընկնում է Հայաստանի խորհրդային տարիներին: Մի առիթով բանաստեղծուհին խոստովանել է, թե 1946 թվականին իրեն մեղադրել են ախմատովչինայի մեջ, այն դեպքում, երբ ինքը դեռևս ծանոթ չէր ոուս մեծ բանաստեղծ Աննա Ախմատովայի ստեղծագործությանը, որի բանաստեղծություններից մի մեծ փունջ հետագայում թարգմանեց հայերեն և զգաց, թե որքան հոգեհարազատ է իրեն այդ բանաստեղծուհին:

1946 թվականին, դեռ Հայրենական մեծ պատերազմը նոր ավարտված, ծայրահեղ քննադատության ենթարկվեցին Ռուսաստանում լույս տեսնող «Звезда» և «Ленинград» ամսագրերը, որոնցում տպագրվում էին Աննա Ախմատովայի և Միխայիլ Զոսյենկոյի գրվածքները: Քննադատության թիրախն ուղղված էր երկու տարբեր գրական հակումներ ունեցող մեծ գրողների՝ առաջինը քնարերգու, երկրորդը երգիծաբան: Քանի որ Հայաստանի գրողների միությունը Խորհրդային Միության գրողների մի մասնաճյուղն էր, և Մարո Մարգարյանն էլ արդեն 1937-ից գրողների միության անդամ էր, ապա երևույթի քննարկումը ընթացավ նաև մեզանում, և քննադատվեց մի բանաստեղծուհի, որը սոցիալիստական իրականության մասին ոչինչ չէր գրում: Կարծում ենք, որ սա գրեթե հերոսություն էր այն

օրերի համար, և այսօր հետադարձ հայացքով նայելիս պատվի դափնեպսակ է բերում Մարո Մարգարյանին, որը հավատարիմ մնալով իրեն տրված աստվածատուր ձիրքին, «չի դավել իր քնարին», ինչպես կասեր հանճարեղ Եղիշե Չարենցը: Հետագայում այս երևույթի արձագանքը դարձան Մարո Մարգարյանի հետևյալ տողերը.

Իմ սերունդն ամբողջ եղյամի մեջ է.

Նշանակում է ցրտեր են եղել¹:

Խորհրդահայ գրականության բացառիկ գիտակ ու մեկնաբան Սուրեն Աղաբաբյանը «Հայ գրականություն» ռուսերենով լույս տեսած ուսումնական ձեռնարկում Մարո Մարգարյանի մասին գրում է, թե Մարո Մարգարյանի ստեղծագործությունը լիովին քնարական է: Նրա քնարերգության հիմնական մոտիվներն են մայրական սերը, հայրենիքը, մարդու բարոյական առաքինությունը²:

Գրականագետի նշած առաջին հատկանիշը՝ մայրական սերը, հայ գրականության առաջատար մոտիվ դարձավ XIX դարում, իսկ հայրենիքն ու մարդու բարոյական առաքինությունը հայ միջնադարյան քնարերգության նախասիրած թեմաներն են, որոնք նորովի դրսևորվեցին հայ նոր և նորագույն գրականության մեջ:

Էպիկական շունչը հատուկ չէ Մարո Մարգարյանին, նրան խորապես հուզում է ներքին մարդն իր հարուստ հուզաշխարհով, և այդ հուզաշխարհի խոհերում էլ հայտնվում են հայրենիքի անցյալի լուսավոր ու ցավոտ կողմերը, հնամենի պատմության բիբլիական արձագանքները:

Նա քաջ գիտակցում է, որ քոչվոր ցեղերը երբեմն հիմնովին ոչնչացրել են Հայոց աշխարհի պատմական հուշարձանները, սակայն դրանք մնացել են գրավոր մատյաններում ու հնագույն երգերի մեջ, որոնց միջոցով հայերի նոր սերունդները տեղեկանում են նրանց երբեմնի գոյության մասին: Բանաստեղծուհին հնամենի քաղաքակիրթ երկրի հիշատակները որպես հուշ պահպանել է իր երգերի մեջ, հետագա սերունդների գիտակցության մեջ մշակութային անհետացած ժառանգության փառահեղությունը գոնե հուշով ապրեցնելու ձգտումով.

Ժայռի կողքին պղնձակուտ՝

Բերդի պատեր,

Տաճարի դուռ.

Ու սուրբ գրեր հնամենի.

¹ «Էջեր հայ քնարերգության», Երևան, 2015, էջ 246:

² См. u В.С.Налбандян, С.Н.Саринян, С.Б.Агабабян, Армянская литература, Москва, 1976, с.421.

Բերդը չկա,
 Տաճար չկա,
 Բայց երգը կա այս ամենի³:

Բոլորին հայտնի է, որ ծիրանը համարվում է ազգային պտուղ: Ծիրանի գիտական բուսաբանական անունն է «հայկական սալոր» («*prunus armeniaca*»)⁴: Ծիրանի ծաղկած ծառի գեղագիտական ազդեցությունը մարդու վրա առկա է Նաղաշ Հովնաթանի խնջույքի երգերում, այդ ծառի տակ սովորություն է եղել հյուրընկալել մեծապատիվ հյուրերին, որովհետև ծառի խորհուրդը և հյուրընկալության սրտաբացությունը գումարվել են իրար: Այդ մասին վկայում է ֆրանսիացի նշանավոր հայագետ Ֆրեդերիկ Մակլերը՝ 1909թ. Հայաստան կատարած ուղեգրության մեջ, երբ ներկայացնում է Օշական գյուղում ծիրանի ծառերի տակ տեղի ունեցած խնջույքը, որն ուղեկցվել է ճեմարանի սաների երգեցողությամբ⁵: Ծիրանի ծառը հայի կյանքում խաղաղ ու երջանիկ կյանքի խորհրդանիշն է, և բանաստեղծուհին այն համարում է մեծագույն նվեր.

Իմ սիրելիներ, ձեզ ի՞նչ նվիրեմ
 Ու ձեր լույսերով
 Իմ երգը գրեմ...
 Ծիրանի ծառ է,
 Ծիրանի այգի,
 Եվ ձյուն է գալիս ծաղկած ծառերից:(Էջ 4)

XX դարի երկրորդ կեսին Մարո Մարգարյանի ողջ քնարերգությունը ներծծված է քրիստոնեական մարդասիրությամբ ու ավետարանական վարդապետության խոհերով՝ երգերը լիովին խոհափիլիսոփայական են: Միջնադարի հայ բանաստեղծները մարդկային կյանքը ըստ բիրիլական պահանջների պահպանելու համար բազմիցս բացատրում էին, թե իրական կյանքում մարդն իրեն չպետք է ծանրաբեռնի նյութականի ու հարստության նկատմամբ ունեցած ավելորդ մղումներով: XV դարի բանաստեղծ Մկրտիչ Նաղաշը, որը նաև մեծ կենսասեր էր, մարդ արարածին գործնական խրատ է տալիս.

Մալի հասարաթ մի լինիր, մեծություն քեզ չի պիտի,

³ Մարո Մարգարյան, Բանաստեղծություններ, Երևան, 1984, էջ 4: Գրքում զետեղված են բանաստեղծուհու երկար տարիների վաստակի ընտիր էջերը: Այսուհետև այս գրքի էջերը կնշվեն վերևում - Ա.Դ:

⁴ Տե՛ս Հր. Աճառյան, Հայերեն արմատական բառարան, հ. II, Երևան, 1973, էջ 459:

⁵ F. Macler, Rapport sur une mission scientifique en Arménie Russe et Arménie Turque (juillet-octobre 1909, Paris, 1911, p. 68).

Ունիս կերակուր, հանդերձ, անլին քեզ ցաւ կու լինի⁶:

Նմանատիպ մտքեր տեսնում ենք նաև Մարո Մարգարյանի բանաստեղծություններում: Ի՞նչ է հարկավոր մարդուն տեխնիկական առաջընթացի գրեթե ապշեցուցիչ նոր օրերում: Իհարկե, նույնը ինչ XV դարի հայ բանաստեղծի մոտ է ասվում: Մարդուն հարկավոր է մեղվի իմաստություն, մրջյունի աշխատասիրություն և մանկան աչքերի մաքուր ցոլանք.

Թռիչքների հսկա դարում՝
Մի մեղուի իմաստություն,
Մի մրջյունի կամք ու կորով
Ու մի մանկան խաժ աչքերի
Մաքուր ցոլանք,
Եվ կլինի մի տիեզերք
Լցված լույսով,
Եվ լուսեղեն արդար մի կյանք: (էջ 33)

Հայաստանի բնորոշ գծերից է նաև քարերի երկիր լինելը: Եվ բանաստեղծուհու մոտ հայրենիքի գաղափարը միաձուլվում է քարի երգի հետ: Քարը մեր ազգային կյանքի համար և՛ առավելություն է, և՛ թերություն: Առավելությունն այն է, որ ազգային կամքը, գոյատևելու համառությունը հային դարձրել է քարի նման ամուր, թերություն է, որ ստեղծագործ աշխատավորից խլել է հողի առատությունը: Բանաստեղծուհու՝ քարին նվիրված երգերը փառաբանում են քարից հաց քամող, քարից խաղող ու նուր քանդակող, քարերին իր գրերը պահ տվող, եղնիկների վազքը և առյուծների հզորությունն ու արծիվների սլացքը պատկերող, քարին իր հավատքի մոմը վառող հային: Սակայն նույն քարերը իրենց վրա կրում են հայի դարավոր վիշտը: Քարի վրա հայը թողել է իր տխուր երգերը, ասպատակի արշավանքի հետքերը.

Հրի ճարակ, չարի կռիւնչ,
Գառան մայուն,
Հորթի բառաչ,
Խոլ ձիերի ծանր դոփյուն
Եվ նիզակներ խրված խոփում,
Արցունք, ավեր, մոխիր փռած,
Արյան գծեր խոփի վրա
Եվ բնության զայրույթ ահեղ՝
Կայծակի թել՝ քարի վրա: (էջ 41)

⁶ Մկրտիչ Նաղաշ, Աշխատասիրությամբ Էդ.Խոնդկարյանի, Երևան, 1963, էջ 126:

Անի մայրաքաղաքին ձոնված բոլոր քերթվածների մեջ ամենացնցողը, հիրավի, պատկանում է Հովհաննես Շիրազին, որն այդպես էլ միացավ անդենականներին Անիի կարոտը սրտում: Մարո Մարգարյանն էլ իր հերթին ամեն իսկական հայի համար պաշտելի Անի մայրաքաղաքի մասին թողել է հրաշալի բանաստեղծություն: Հիմա մեզանից շատերը եղել են Անիում, այն էլ ոչ մեկ անգամ, և քաղաքի դարպասների վեհաշքությունից, կաթողիկե եկեղեցու ճարտարապետական կատարելությունից ու մյուս՝ թուրքերի ձեռքով ավերակների վերածված շինություններից գաղափար են կազմել, թե ինչու՞ XI դարի սկզբում Անին տիեզերահռչակ էր և ինչու՞ Նիկողայոս Մառն այն անվանում է հայերի ազնվական լինելու փաստաթուղթ⁷:

Անիում բանաստեղծուհին տեսնում է Նոյի ոտնահետքերը, լեզենդի հրաշքները, բայց նաև հավերժ լռած տաճարները.

Ու լուռ իջնող տաճարներով

Աղոթքի պես հանգչող Անի: (էջ 54)

Հայրենիքը Մարո Մարգարյանի համար նաև հայրենի գյուղն է ու նրա հետ կապված մանուկ օրերի կարոտը: Հայրենի գյուղի խորհրդանիշերից մեկն էլ կալն է՝ հայ գեղջուկի աշխարհարար ու կյանքի պահապան ցորենի հատիկի անջատման սրբազան վայրը: Հայ ժողովրդական բանահյուսության մեջ եղած աշխատանքի երգերում կալին նվիրված շատ հյուսվածքներ կան: Հայ գյուղացին կալսելու ժամանակ երգեր է հյուսել հենց աշխատանքի ընթացքում: Ինչպես հանճարեղ Կոմիտասն է ասել. «Ոչ մի գյուղացի տանը նստած կալի երգ չի ասի, որովհետև կալերգն ստեղծելու և ասելու տեղն է կալը»⁸: Այնքան տեսանելի է դարձնում բանաստեղծուհին հայ գեղջուկի երազային աշխատասիրությունը. պատկերված են նախշուն հարսները, որոնք ավլել են կալը, դեզ են արել ոսկի ցորենը և սպիտակ սփռոցի վրա հացի սեղան են բացել.

Լույս է կաթում ամենուրեք,

Ամեն սիրտ ու արարածի,

Ու նստել են կալվորները

Լուսնյակի հետ՝

Նստել հացի: (էջ 67)

Գյուղական արդար աշխատանքն ու պարզ կյանքը պատկերող երգերում եզակի դյուրիշ ձայնով Մարո Մարգարյանը ձայնակցում է Դանիել

⁷ Н.Я.Марр, Ани, столица древней Армении (историкоархеологический набросок)- Братская помощь пострадавшим в Турции армянам, Москва, 1898, с.199.

⁸ «Անահիտ», 1907, էջ 130:

Վարուժանին ու Համո Սահյանին: Ընդհանրապես մանկության, հայրենի եզերքի, ազգային արմատների ընկալման պատկերներում Մարո Մարգարյանը և Համո Սահյանը ստեղծագործական արյունակցություն ունեցող քույր ու եղբայր են:

1967 թվականից Մարո Մարգարյանը աշխատել է սփյուռքահայության հետ մշակութային կապի կոմիտեում: Այս կազմակերպության մեջ կատարած նրա երկարամյա ազգօգուտ աշխատանքը համապատասխան դրսևորումներն ունի նրա պոեզիայում: Սփյուռքի նշանավոր մտավորականներով, ազգային ու համամարդկային արժեքներով ներշնչված բանաստեղծուհին բազմաթիվ քերթվածներ է ձևել սփյուռքի նշանավոր և ոչ նշանավոր հայերին: Դրանց մեջ պատվավոր տեղում են աշխարհահռչակ գեղանկարիչ Գառգուն և առավել հռչակավոր վիպասան ու դրամատուրգ Վիլյամ Մարոյանը: Վերջինիս նվիրել է երեք բանաստեղծություն, որոնք փոքրիկ պոեմի արժեք ունեն: Դրանում կարդում ենք.

Դու խենթ էիր՝
 Բարության խենթ
 Դու գեղեցիկ իմաստուն խենթ...
 Դու գիսավոր աստղահույլով
 Ջավակ հայի.
 Բայց դու եկար ցավալի ուշ՝
 Եկար արդեն, երբ չկայիր: (Էջ 114)

Խոսքն, անշուշտ, Մարոյանի աճյունի մի մասը Երևանի Կոմիտասի անվան զբոսայգու պանթեոնում թաղվելու մասին է:

Ովքեր եղել են սփյուռքահայության տարբեր երկրներում, պարզորոշ պատկերացնում են, թե ինչ դժվարություններ են հաղթահարում հայկական դպրոցները օտար ափերում: Այս իրողության խոր գիտակցումով Մարո Մարգարյանն անսահման երախտագիտությամբ իր ջերմ խանդավառանքն է արտահայտում մայրենին օտար ափերում պահպանող պարբերական մամուլի ներկայացուցիչներին, հայկական դպրոցի ուսուցիչներին ու այդ դպրոցներում սովորող հայազգի աշակերտներին: Այդ աշակերտներն ի վիճակի են «հայրենապաշտ ցեղի ոգուն» պարգևել.

Հանճարների խորունկ հունին,
 Նոր շիվերին
 Դալար-դալար
 Ու հայրենի սուրբ անունին:
 Դուք հեղեղից ետ պահածներ,
 Բոլո՛ւ ր- Բոլո՛ւ ր
 Անցած ու նոր

Կորուստների դեմ շահաձևեր: (էջ 160)

Յուրատեսակ ուղերձներ կան՝ նվիրված Բեյրութի, Հալեպի դպրոցներին, Թեքեյանի անվան ու Մելգոնյան վարժարաններին և այլ ուսումնական հաստատություններին:

Վահան Տեքյանի նման Մարո Մարգարյանը համոզված է, որ հայը միշտ փյունիկի նման մոխիրներից հառնելու է և այդ երևույթը տեսնում է հայ նոր սերնդի մեջ.

Մոխիրներից հրաբխեք,
Կարոտներով ծիածանեք,
Ու մեր ցրված սերունդներին
Տաք ինքնության լույսը տանեք: (էջ 164)

Իր սեփական ընկալումներով Մարո Մարգարյանը դիպուկ ձևով բնութագրում է հայ գրականության ու մշակույթի մեծերին, որոնց մի մասին անձամբ ճանաչել է: Եղիշե Չարենցին, Պարույր Սևակին, Գուրգեն Մահարուն, Նաիրի Զարյանին, Մարտիրոս Սարյանին անձամբ է ճանաչել, իսկ Միսաք Մեծարենցին, Վահան Տեքյանին, Հովհաննես Թումանյանին բնութագրում է որպես ազգային սրբություններ: Դիմելով Հովհաննես Թումանյանին՝ բանաստեղծուհին ի լուր ամենքի երդվում է.

Ես քեզ անգիր անեմ՝ երգեմ օր ու գիշեր.
Մինչև վերջին օրն իմ, վերջին պահը հիշեմ: (էջ 196)

Ինչպես ասվեց, մայրական սիրո երգերը Մարո Մարգարյանի քնարի սիրելի մոտիվներից են: Նա մայր էր և գիտեր մայրական սիրո անսահմանությունը, մայրական նվիրման բացառիկությունը և իր սիրելի հայ մեծերին էլ երբեմն դիմում է ինչպես մայրը կխոսի սիրասուն որդու կամ դստեր հետ: Թեպետ Մարո Մարգարյանը տարիքային առումով չէր կարող լինել Պարույր Սևակի մայրը, սակայն Սևակին ուղղված բանաստեղծության խորագրում կարդում ենք. «Բարև, սիրելի պոետ իմ տղա»: Ամերիկահայ նշանավոր երգչուհի, Մետրոպոլիտեն օպերային թատրոնի պրիմադոնա Լիլի Չուքասցյանը հիանալի էր կատարում «Ճախարակ» երգը, որի բնագիրը Ղ.Աղայանը գրեթե նույնությամբ փոխադրել էր հայ ժողովրդական բանահյուսությունից: Երգը հոգսաշատ, աշխատասեր հայ կնոջ կյանքի մի պատառիկի նկարագիր է, որը երգչուհու կատարմամբ խորապես ներգործում էր ունկնդրի վրա: Ահա թե ինչպես դիպուկ է բնորոշում բանաստեղծուհին այդ կատարումը.

Այն ով է շաղում,
Սրտի լույս մաղում,
Այնքան մայրահամ ու մայրամբունջ,
Հալվող ոգեղեն ու գորով-գորով՝

Այնքան առնված

Այնքան բռնված

Կարոտների մեջ ու սիրախորով: (Էջ 136)

Մարո Մարգարյանը մեծ վաստակ ունի հայ թարգմանական գրականության մեջ: Նա թարգմանել է Մերգեյ Միխալկովին, Պավլո Տիչինային, Կարլո Գոցիին, Գիգոլ Աբաշիձեին, Աննա Ախմատովային, Մարիա Պետրավիխին, Մարգարիտա Ալիգերին, Իոսիֆ Գրիշաշվիլուն, Վերա Զվյագինցային, Դավիթ Սամոյլովին, Դեսանկա Մաքսիմովիչին և ուրիշների:

Պատահական չէ, որ կենդանության օրոք նա ստացել է Հայաստանի և Խորհրդային Միության բարձրագույն պարգևներ: Դրանց թվում 1985-ին արժանացել է Ժողովուրդների բարեկամության շքանշանի, ՀՍՍՀ պետական (1983) և Ավ. Խախալյանի (1981) մրցանակների: Այս ամենի մեջ նրա ամենամեծ մրցանակն այն է, որ նրա բանաստեղծությունները շարունակում են հուզել մարդկանց՝ նրանց պարզեցնելով մարդասիրության, հայրենասիրության և առաքինության հավերժորեն անհրաժեշտ դասեր:

Ա. Դուլխանյան

**Բանաստեղծուհու հոգու փիլիսոփայությունը
(Նվիրվում է Մարո Մարգարյանի ծննդյան 100-ամյակին)
Ամփոփում**

Մարո Մարգարյանի ստեղծագործության հիմնական ընթացքը համընկնում է Հայաստանի խորհրդային տարիներին: Նրա ստեղծագործությունը լիովին քնարական է: Բանաստեղծուհու քնարերգության հիմնական մոտիվներն են մայրական սերը, հայրենիքը, մարդու բարոյական առաքինությունը:

Էպիկական շունչը հատուկ չէ Մարո Մարգարյանին, նրան խորապես հուզում է ներքին մարդն իր հարուստ հուզաշխարհով, և այդ հուզաշխարհի խոհերում էլ հայտնվում են հայրենիքի անցյալի լուսավոր ու ցավոտ կողմերը, հնամենի պատմության բիբլիական արձագանքները: Իր սեփական ընկալումներով Մարո Մարգարյանը դիպուկ ձևով բնութագրում է հայ գրականության ու մշակույթի մեծերին, որոնց մի մասին ամձամբ ճանաչել է: Նրա բանաստեղծությունները շարունակում են հուզել մարդկանց՝ նրանց պարզեցնելով մարդասիրության, հայրենասիրության և առաքինության հավերժորեն անհրաժեշտ դասեր:

А. Долуханян

Философия души поэтессы

(Посвящается 100-летию со дня рождения Маро Маргарян)

Резюме

Основной творческий путь Маро Маргарян совпадает с советскими годами Армении. Ее творчество полностью лирично. Основные мотивы ее лирики – материнская любовь, любовь к Родине, нравственные добродетели человека.

Эпический дух не свойственен Маро Маргарян, она глубоко взволнована внутренним настроением человека, с его богатым эмоциональным миром, и в думах этого эмоционального мира проявляются светлые или болезненные стороны прошлого Родины, библейские отзвуки древней истории. Своими собственными понятиями Маро Маргарян метко характеризует великих представителей армянской литературы и культуры, часть которых она знала лично. Ее стихотворения продолжают волновать людей, преподнося им вечно необходимые уроки человеколюбия, патриотизма и добродетели.

A. Dolukhanya

The soul philosophy of the poetess

(Dedicated to birth centenary of Maro Margarian)

Summary

The creative path of Maro Margarian mainly coincided with the Soviet years of Armenia. Her work is completely lyrical. The main motives of her lyrics are motherly love, patriotism and moral virtues of human being.

Epic spirit is not proper to Maro Margarian, she is deeply concerned by the inner mood of the human being with its rich emotional world, and through the thoughts of this emotional world appear luminous or painful aspects of the Motherland history, Biblical echoes of ancient history. Maro Margarian accurately characterizes with her own conceptions the great representatives of Armenian literature and culture, a part of whom she knew personally. Her verses keep exciting people, giving them eternally needed lessons of humanism, patriotism and virtue.